

OCJENE I PRIKAZI

L. HADROVICS: Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert (Ostmitteleuropäische Bibliothek, № 10, Budapest 1944).

P. DIELS: Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Klasse, Jahrgang 1950, Heft 10, München 1951).

Već je Jagić u ocjeni Maretićeve *Istorije hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (Archiv für slav. Phil. XII) požalio, što obilnu građu, savjesno sabranu u toj knjizi, pisac nije historijski osvijetlio: propustio je da u velikom šarenilu pravopisa prije Gaja utvrdi kulturne struje, koje su, uza sve pravopisno šarenilo u naših starih pisaca, ipak davale neke glavne smjernice njihovu nastojanju, da latinicu udese za glasove hrvatskoga jezika. Kako kazuju već sami naslovi njihovih studija, toga su se posla evo u naše dane prihvatili profesor hrvatske književnosti u budimpeštanskom sveučilištu L. Hadrovics i Münchenski slavista P. Diels.

Politička i s njome u vezi također kulturna pocijepanost hrvatskih zemalja u prošlim vjekovima odrazila se i u latiničkim pravopisnim sistemima naše stare književnosti: kajkavska književnost je dospjela pod utjecaj mađarski, a čakavski i štokavski primorski krajevi poveli su se za talijanskom grafijom. Ta dva pravopisna sistema nijesu dakako ostala za sva vremena rastavljena neprobojnim zidom, u pojedinih pisaca stale su se sad jače sad slabije uporedo javljati crte jednoga i drugoga sistema, a takovo preplitanje najjače se razvilo upravo u Slavoniji u osamnaestom vijeku, kada je poslije oslobođenja od Turaka otpočeo i ondje književni rad. I upravo taj momenat iz historije hrvatskoga pravopisa obradio je prof. Hadrovics u svojoj studiji.

Bio je on u sretnome položaju, da su mu budimpeštanske biblioteke, u kojima je obilno zastupana upravo slavonska grana starije hrvatske književnosti, omogućile, da počevši od trnavske Abekavice od g. 1697. u krug svojih studija zahvati i druga djela, koja su karakteristična za razvitak slavonskoga pravopisa, a kojih Maretić, svakako na štetu svome djelu, nije uzeo u obzir.

Kada je Slavonija krajem sedamnaestoga vijeka pridružena Habsburškoj državi, bio je književni rad, što se u njoj stao razvijati, sve do druge polovice osamnaestog vijeka namijenjen samo vjerskoj pouci naroda, a glavni radnici na tome polju bili su franjevci i isusovci. Redovnici franjevačke provincije Bosne Srebrne, koja je u tursko doba i još u prvoj polovici osamnaestog vijeka zahvaćala također Slavoniju, odgajani su većim dijelom u Dalmaciji i Italiji, dakle — da tako rečemo — u talijanskoj pravopisnoj zoni, pa su dakako u tome smjeru počeli djelovati i u Slavoniji. Sa isusovcima je bilo drukčije: Marko Stručić, osnivač požeške rezidencije, koja je domalo postala centar isusovačkoga prosvjetnog rada u Slavoniji, došao je iz Zagreba, dakle iz kajkavskoga kraja, gdje

je u pravopisu definitivno bio oteo mah mađžarski utjecaj. Prof. Hadrovics je pokazao, kako su se te dvije početne pravopisne komponente stale križati već u prvim knjigama i franjevačkim (Grličić) i isusovačkim (trnavske Abekavice). Općenito govoreći, isusovci su uz neznatne promjene ostali vjerni osnovnim pravopisnim načelima svojih prvih publikacija, dok je franjevačka struja karakterisana neprestanim svijesnim nastojanjem, da pravopis učine što jednostavnijim: tipičkih talijanskih znakova je nestajalo, a zamjenjivali su ih djelomice znakovima uzetim iz mađžarskoga sistema, djelomice kombinacijama, koje su bile plod vlastitoga razmišljanja, kako bi se pravopis učinio jednostavnijim i naručnijim. Tim križanjem i previranjem tuđih utjecaja i domaćih svijesnih reformnih nastojanja razvila se u Slavoniji osobita vrst pravopisa, koji se razlikovao i od kajkavskoga mađžarskog i od primorskoga talijanskog pravopisnog sistema, pa iako je još uvijek imao znatnih nedostataka, ipak je — uzevši ga kao cjelinu — bio zgodniji i od kajkavskoga i od primorskoga.

Tko iole pozna književnu i uopće kulturnu prošlost južnih Slavena, zna već na prvi pogled, da bi se studija prof. Dielsa *Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven* po svome naslovu mogla ticati samo povijesti latinice u Hrvata i Slovenaca, jer su jedino te dvije grane južnih Slavena, pridruživši se katoličkoj crkvi, došle u kulturnu zonu zapadne Evrope, gdje je latinica bila pismo i javnoga i privatnoga života, a razumije se, da su je romanski i germanski narodi zapadne Evrope udešavali svaki prema glasovnim osobinama svojega jezika. Tako je latinica dolazila i k Hrvatima i k Slovencima u onome obliku, u kojemu se bila udomačila u njihovih prvih susjeda, koji su im bili najbliže geografski, politički i kulturno: u Slovenaca je prevladavao utjecaj njemački, u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima (kod kajkavaca) mađžarski, a u primorju talijanski. U tome šarenilu latiničkih varijanata — izlučivši, kako sam veli, iz svoje studije slovensku i kajkavsku latinicu — prof. Diels je proučavao samo povijest latinskoga pisma u hrvatskim primorskim krajevima, dakle u zoni talijanskoga utjecaja, od šesnaestoga do početka devetnaestoga vijeka, a to i jesu upravo krajevi, gdje se u to doba najbujnije razvijala hrvatska književnost, osobito u Dubrovniku.

U svojem studiju povijesti naše latinice prof. Diels je bio u znatno težem položaju nego prof. Hadrovics: dok je H. u Budim-Pešti mogao posizati i za edicijama slavonske knjige, kojima nema traga u Maretića, morao se D. u Münchenu — kako je posve naravno — zadovoljiti građom iznesenom u Maretićevoj *Istoriji hrvatskog pravopisa*. S time je u vezi i znatna razlika u njihovu odnosu prema Maretićevu djelu: iako priznaje i veoma cijeni uopće Maretićevu veliku marljivost i savjesnost u sabiranju i sređivanju građe, Hadrovics oštro — još oštrije nego Jagić u spomenutoj ocjeni *Istorije* — osuđuje u Maretića nedostatak historijskoga smisla i razumijevanja unutrašnjih veza pravopisa i kulturne orijentacije pojedinih hrvatskih krajeva. Diels je naprotiv znatno blaži u svome sudu: bez uvijanja doduše priznaje, da Maretićevo djelo metodički ni izdaleka ne zadovoljava i da bi i samu sabranu građu trebalo još proširiti, no

ipak je po njegovu mišljenju Maretićeva *Istorija* vrlo korisna knjiga, koja u svojoj vrsti jedva da ima premca u evropskoj filologiji, te mu se pače čini, da niti Jagićev sud, iako je ispravan, možebiti ipak nije pravedan.

Proučavajući, kako su stari primorski pisci latinskim slovima izražavali pojedine glasove hrvatskoga jezika, došao je Diels do zaključka, da se u našim primorskim stranama — ne uzimajući u obzir prigodično zapljuskivanje valova kajkavsko-madžarske grafije u krajevima sjeverne čakavštine — vidljivo razabiru dva područja: Dubrovnik s jedne strane, a sjeverno primorje, osobito mletačka srednja i sjeverna Dalmacija, s druge strane. Koga zanimaju detalji razlika latinice toga jednog i drugog područja, valja da posegne za samom Dielsovom radnjom, u to se u ovom referatu ne može ulaziti. Svakako se kao karakteristična crta dubrovačke latinice — u opreci s latinicom mletačke Dalmacije i uopće sjevernoga primorja — ističe njezina relativna jedinstvenost. Za dublje razumijevanje i prosuđivanje varijanata primorske latinice nema još potrebitih pripravnih radova: oko g. 1500. (to je polazna točka Dielsove studije) nema niti u Italiji jedinstva ortografije, osobito idu svojim putem Mlečani, a to je pitanje do sada i u Italiji slabo obrađeno, te se ne može pouzdano reći, koliko su razlike u našoj primorskoj latinici nastale možebiti pod utjecajem razlika u talijanskoj grafiji. U vezi s time samo se po sebi nameće još pitanje, da li nijesu i romanski dalmatinski gradovi imali svoju osobitu grafiju, i da li nije možebiti ta grafija utjecala na postanak i razvitak latinice, kojom su počeli bilježiti glasove svojega jezika hrvatski doseljenici, kojih je priliv u dalmatinske gradove u toku vjekova bio sve jači, dok se nije njime napokon zbrisao romanski karakter tih gradova. I tako bez sumnje ima pravo prof. Diels, kada veli, da smo od »povijesti« hrvatske ortografije još daleko, vrlo daleko.

Svakako su Hadrovics i Diels svojim obrađivanjem problemâ iz povijesti hrvatske latinice učinili znatan korak naprijed unijevši više svjetlosti u postanak i razvitak hrvatske latinice u Slavoniji i u našim primorskim stranama: time su pokrenuli s mrtve točke problem našega latiničkog pisma, kojemu smo poslije Maretićeve *Istorije* slabo pomnje posvećivali. Na tome polju ima se još mnogo uraditi, u obradi toga problema postoje znatne praznine i po prostoru i po vremenu. Kajkavska grafija i njezin razvitak u odnosu prema mađarskoj nije obrađena, iako za to pitanje imamo relativno dosta pripravnih radova: Maretić je upravo iz kajkavske književnosti donio neobično mnogo građe (27 kajkavskih pisaca spram 14 Dubrovčana !), a kako se razabire iz Hadrovicseve studije, za mađarsku latinicu ima već od prvih njezinih početaka vrijednih studija mađarskih stručnjaka (Melich, Kniesza). Bez sumnje bi još mnogo pomnje i rada valjalo posvetiti i talijanskoj zoni naše latinice: Diels je u svojoj studiji obradio doba od šesnaestoga do početka devetnaestoga vijeka, pa bi još trebalo u cjelini obraditi također starije doba, prve početke hrvatskih tekstova pisanih latinicom, koji — kako je poznato — sižu u četrnaesti vijek, a usto uzeti u obzir i pisanje hrvatskih imena i pojedinih hrvatskih riječi rasutih po starijim latinskim ispravama pisanim u našim krajevima. A i doba obrađeno u Dielsa valjalo bi popu-

niti, jer on silom prilika nije mogao prijeći granica građe iznesene u Maretićevoj *Istoriji*. Osobito bi zanimljivo bilo, kako je već Jagić spomenuo, sabratj i u cjelini obraditi misli i prijedloge, što su ih naši pisci prije Gajeve reforme iznosili o udešavanju latinice za potrebe hrvatskoga jezika, a što su sada još rasuti po predgovorima naših starih rječnika i knjiga. Time bi se mnogi momenat u razvitku naše latinice obasjao novom svjetlosti. Da spomenem samo jedan primjer: općenito je poznato, da je Vitezović u predgovoru svoga *Priručnika* (1702.) i latinske pjesme *Plorantis Croatiae saecula duo* (1703.) iznio osnovne crte latiničke reforme, kako ju je on opširnije razradio u spisu *Orthographia illyricana*, kojemu se sada zameo trag, — no manje je poznato, da je on tu reformu i praktički proveo u rukopisnom *Lexicon latino-illyricum*, sačuvanom u zagrebačkoj Metropolitani. Prema tome je Vitezović već krajem sedamnaestoga vijeka ne samo teoretski zasnovao nego u svome velikom rječniku i praktički proveo reformu naše latinice, koja se (izuzevši njegovo kolebanje u pisanju glasa *đ* i upotrebu složenoga znaka *yr* za *rj*) samo oblikom dijakritičkih znakova (*ç, é, n, l, 3* razlikuje od Gajeve *Kratke osnove* (1830.) i Daničićeve latiničke reforme namijenjene za potrebe historijskoga rječnika Jugoslavenske akademije.

Još jednom želim ponoviti: profesori Hadrovics i Diels zadužili su nas ne samo svojim monografijama o našoj latinici, nego možebiti još više time, što su svojim interesom za razvitak hrvatske latinice pokrenuli obradu toga pitanja s mrtve točke, na koju je dospjelo poslije Maretićeve Istorije. Na nama je, da taj poticaj ne ostane bez odziva. T. M a t i ć